

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Факультет соціології

Інститут соціології НАН України

Соціологічна асоціація України

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Воєнні виклики, суспільні реакції та
концептуальні рефлексії

Матеріали

XXI Міжнародної науково-практичної конференції
«Проблеми розвитку соціологічної теорії»

Київ, 6 грудня 2024 року

Зубченко Олександр¹

Email: o.zubchenko@mu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6748-3981>

Вплив повномасштабного російського вторгнення на повсякденне життя Запоріжжя (2022-2024 роки)

Проблеми розвитку соціологічної
теорії: Воєнні виклики, суспільні
реакції та концептуальні
рефлексії. Матеріали XXI
Міжнародної науково-практичної
конференції «Проблеми розвитку
соціологічної теорії: воєнні
виклики, суспільні реакції та
концептуальні рефлексії» (6
грудня 2024 року, Київський
національний університет імені
Тараса Шевченка). – К.:
Видавництво «Наукова столиця»,
2024. – 208 с.

На третьому році Великої війни Українського народу проти російської агресії у різних сферах життя нашого суспільства все більш помітними стають глибокі соціальні зміни. Вони стосуються як народжуваності та смертності, розміщення населення, дислокації продуктивних сил, регіональних вимірів промислового та аграрного виробництва, так і повсякденного життя українців.

Повсякденність військової доби сильно різниться від Закарпаття, де за весь час війни було лише кілька ракетних ударів, до Оріхова, де тривога через артилерійський обстріл росіян може тривати цілодобово. Загалом, на ступінь відмінності буденного життя від довоєнного можуть впливати наближеність регіону до зони бойових дій або кордонів з росією та білоруссю, наявність окупованих територій, наявність важливих інфраструктурних об'єктів, що можуть бути цілями кремлівських терористів, тощо.

А. Щюц розглядав наш життєвий світ як результат і процес особистісного соціального конструювання, що складається із наших оцінок, реакцій, емоцій, спогадів та уявлень про минуле і майбутнє [Щюц та Лукман, 2004]. Війна вносить до нього свої корективи – обстріли, повітряні тривоги, комендантська година, дефіцит продуктів, перебої у роботі громадського транспорту та відключення електроенергії. Повсякденне життя із звичного та рутинного перетворюється на непередбачуване та неконтрольоване.

Особливо швидко мирна повсякденність поступилася військовій у прифронтових регіонах. Через значну перевагу у живій силі і техніці за перший тиждень великої війни ворог взяв під контроль три чверті території Запорізького регіону. Вже на початку березня 2022 р. бої тривали по лінії Кам'янське – Оріхів – Гуляйполе. Відносно безпечними для життя залишилися тільки кілька громад на півночі та північному заході області, а також м. Запоріжжя.

У повсякденності прифронтового міста можна виділити кілька аспектів: онтологічний (екзистенційне положення між миром та війною, адже вже за кілька кілометрів від південної околиці обласного центру починається «сіра

¹ Кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету

зона», і пов'язані з цим страхи – «Запоріжжя здадуть», «В Києві за нас вже домовилися з путіним», «нас зрадять» тощо), соціологічному («нова нормальність» – майже не реагувати на повітряні тривоги, продовжуючи повсякденні справи) та емпіричному (інтереси, страхи, тривоги та переживання людей, робота комунальної та побутово-торговельної інфраструктури тощо).

Наш досвід включеного спостереження дозволяє виділити кілька ключових характеристик повсякденного життя прифронтового міста.

По-перше, знаходить підтвердження думка М. Кастельса про можливість співіснування у одному міському просторі кількох соціальних вимірів [Castells, 1983]. В одному із них стоять у чергах за сіллю та сірниками, спустошують банкомати, штурмом беруть евакуаційні потяги, безтурботно ходять в кафе та ресторани, гучно святкують і запускають феєрверки. У іншому – йдуть добровольцями до військкомату, облаштовують блокпости, копають пісок, роблять «бандеро-смузі» та схиляються в скорботі перед героями «на щиті».

По-друге, коливання повсякденності у спектрі «нормальність – екстремальність», що нагадують схему соціокультурного розвитку «виклик-відповідь» А. Тойнбі.

Викликом перших місяців війни була загроза швидкої окупації. Відповіддю стає згортання соціальної активності, порожні вулиці, зачинені магазини та аптеки, зникнення громадського транспорту та підвищена масова тривожність. Підозру викликають незрозумілі мітки на стінах та асфальті, зелене саяво у темних вікнах, незнайомі люди у камуфляжі та навіть сусіди, які забули вимкнути вуличний ліхтар. Доречі, тема абсолютно непотрібного за умов сучасної війни світломаскування займає важливе місце у повсякденному спілкуванні. Очевидно, що причиною цього був травматичний досвід часів Другої світової, який передано через історичну пам'ять кількох поколінь.

Наступним викликом стають масовані обстріли обласного центру ракетами С-300 восени 2022 – взимку 2023 років. Кілька місяців поспіль, з 1 до 3 години ночі рашисти били по мирному місту. Було вбито понад вісімдесят та поранено більше трьохсот людей, повністю знищено шість багатоповерхівок та пошкоджено сотні приватних будинків. Відповіддю була практика ночівель у бомбосховищах (щоправда, така можливість була далеко не у всіх, зважаючи на невелику кількість доступних укриттів), посилення виїзду із міста та маятникові міграції городян (працювати на небезпечному лівому березі – ночувати на умовно безпечному правому).

Восени 2024 р. новим страшним викликом для запоріжців стає використання ворогом керованих авіаційних бомб, які дістають майже до всіх районів Запоріжжя. На підступність агресорів городяни відповідають підвищенням уваги до повітряних тривог та увімкненням звукових повідомлень на моніторингових телеграм-каналах, які у режимі реального часу відслідковують рух ворожих літаків.

По-третє, суттєві зміни відбуваються і у сприйнятті образу міста, який постає перед нами не поодиноким перцептивним актом, а багат шаровою, когнітивною конструкцією, що відображає різні типи соціального досвіду (тих, хто виїхав та лишився, корінних запоріжців та вимушених переселенців із інших регіонів, борців із агресорами і звичайних містян, які думають лише про власне виживання). Звичайною справою стають забиті фанерою вікна осель та помешкань, які або вже постраждали від прильотів або готуються до майбутніх ударів. Як данина часу, з'являється багато магазинів із військовою амуніцією, натомість суттєво зменшується кількість вивісок російською мовою. Міська рада навіть розробила програму дерусифікації візуального простору Запоріжжя. Про наближеність до лінії фронту свідчить і велика кількість українських захисників на вулицях та військових авто у транспортному потоці. Люди у побуті все активніше вживають декомунізовані та дерусифіковані назви вулиць обласного центру. Однак процес переходу до нової топоніміки триватиме довгі роки, адже за останній час було перейменовано майже 80% об'єктів топоніміки Запоріжжя.

На цьому тлі варто звернути увагу на парадокс сприйняття запоріжцями війни та миру. 24 лютого 2022 року, коли ще не загинув жоден цивільний, ворожі підрозділи були за 150 км., а по всій області ще майоріли українські прапори, розпочинається масова втеча городян, найбільша з часів нацистського наступу в 1941 р. За два з половиною роки ситуація значно погіршилася – передові частини агресорів стоять за 35 км., по місту щодня летять КАБи, ракети та «шахеда», зруйновано та пошкоджено сотні будинків, вбито багато мирних людей. Проте у Запоріжжі триває майже довоєнне життя, працює весь бізнес, на вулицях, в парках, супермаркетах та на зупинках багато людей, а в 300 метрах від місця прильоту авіабомби чоловіки спокійно п'ють пиво. Це зумовлене бінарністю повсякденного знання, адже протягом всього життя людина постійно намагається інтегрувати проблематичний сектор до неproblemатичного, рутинізувати будь-яку найстрашнішу ситуацію [Головко, 2007, с. 91-92]. Особливо актуальним таке конструювання стає за часів історичних потрясінь – війн, революцій, окупацій. Ось чому, незважаючи на карколомність та трагічність подій Революції Гідності, Антитерористичної операції, Іловайська та Дебальцевого, велика війна для багатьох запоріжців почалася лише 24.02.2022 р. Адже раніше військові дії тривали далеко, проникаючи до буденного життя через інтернет-стрічку, телевізійні новини та розповіді знайомих про жахіття на Донбасі.

Таким чином, у часи соціальних потрясінь повсякденний світ людини дезорганізується та зазнає глибокого шоку. Старі способи використання повсякденного знання вже не діють, а нові ще не напрацьовано. Генерація актуальних соціальних практик відбувається буквально «з коліс» по мірі виникнення нових військових викликів та загроз і має певну циклічність, прискорюючись після трагічних подій. Одночасно виникає і неформальна диференціація соціального простору міста на умовно безпечні (Хортицький, Дніпровський та Заводський), небезпечні (Олександрівський та Вознесенівський) та дуже небезпечні (Комунарський та Шевченківський)

райони. Загалом, під час війни зовнішній світ змінюється швидше, аніж ми встигаємо його інтерпретувати та переосмислювати, а структура повсякденності суттєво ускладнюється та виходить за межі традиційних наукових підходів, що відкриває шлях для подальших досліджень у цьому напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головка В. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади наряду. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Міжвідомчий збірник наукових праць. 2007. Вип.17. Київ.: ІУ НАНУ. С.87–101.
2. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. Пер. з нім. Київ: Український центр духовної культури, 2004. 560 с.
3. Castells M. *The City and the Grassroots*. Berkeley: University of California Press, 1983. 450 p.